

ПРАВОВА ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ**LEGAL PROTECTION OF THE ENVIRONMENT IN UKRAINE DURING ARMED AGGRESSION**

Бредіхіна В.Л., к.ю.н.,

доцентка кафедри екологічного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Батир Р.Р., студентка III курсу факультету прокуратури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Федоренко А.В., студентка III курсу факультету прокуратури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Ця стаття присвячена аналізу проблематики охорони навколишнього природного середовища в умовах військових конфліктів, що виникли як на території нашої країни, так і в інших куточках світу. Зокрема, розглядається історичний аспект формування потреби у правовому регулюванні охорони довкілля в зонах бойових дій, з фокусом на екосистемах та природних ресурсах, що постраждали через військові дії. Подальше дослідження включає аналіз міжнародного досвіду у ліквідації наслідків воєнних дій та відновленні забруднених територій. Зокрема, розглядаються заходи з відновлення постраждалих під впливом військових конфліктів земель, водних ресурсів та атмосферного повітря. У контексті забезпечення екологічної безпеки населення, робиться аналіз як національного, так і міжнародного законодавства з метою надання рекомендацій з прийняття правових заходів. Ці заходи мають на меті забезпечити ефективну охорону навколишнього природного середовища в умовах проведення військових дій. На тлі небезпеки збройної агресії РФ проти України виникає важлива загально значима проблема – збереження навколишнього природного середовища під час військового конфлікту. На тлі зростаючої загрози екологічній стабільності, необхідно активізувати заходи з адаптації та зміцнення законодавства, спрямованого на захист природи та екосистем. Це стає особливо актуальним у контексті воєнних дій, які можуть призвести до серйозних наслідків для навколишнього середовища. Порушується також питання подальшого розвитку законодавства з метою збереження та відновлення екологічної рівноваги в умовах воєнного конфлікту. Зокрема, висвітлюються можливість вдосконалення і розширення законодавчого базису для більш ефективного захисту природи в умовах кризи, а також важливість міжнародного співробітництва у цій сфері.

Ключові слова: навколишнє природне середовище, відновлення природних ресурсів, збройна агресія, воєнний конфлікт, воєнний стан, правова охорона довкілля.

This article is devoted to the analysis of the problems of environmental protection in the conditions of military conflicts arising both on the territory of our country and in other parts of the world. In particular, the historical aspect of the formation of the need for legal regulation of environmental protection in combat zones is considered, with a focus on ecosystems and natural resources affected by military actions. Further research includes an analysis of international experience in the elimination of the consequences of military actions and the restoration of contaminated territories. In particular, measures to restore lands, water resources and atmospheric air affected by military conflicts are being considered. In the context of ensuring the environmental safety of the population, an analysis of both national and international legislation is made in order to provide recommendations for the adoption of legal measures. These measures are aimed at ensuring effective protection of the natural environment in the conditions of military operations. In the light of the danger of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, an important, generally significant problem arises – the preservation of the natural environment during a military conflict. Against the background of the growing threat to ecological stability, it is necessary to intensify measures to adapt and strengthen legislation aimed at protecting nature and ecosystems. This becomes especially relevant in the context of military operations, which can lead to serious consequences for the environment. The issue of further development of legislation aimed at preserving and restoring ecological balance in the conditions of a military conflict is also raised. In particular, the possibility of improving and expanding the legislative framework for more effective protection of nature in crisis conditions, as well as the importance of international cooperation in this area, are highlighted.

Key words: natural environment, restoration of natural resources, armed aggression, military conflict, martial law, legal protection of the environment.

Вклад основного матеріалу. На даний момент однією з найактуальніших проблем, що стоїть перед міжнародною спільнотою, є питання охорони довкілля. Починаючи з кінця ХХ століття, Ліга Націй, Організація Об'єднаних Націй та інші міжнародні міжурядові організації вжили ряд заходів, включаючи підписання конвенцій, спрямованих на збереження навколишнього природного середовища та запобігання його знищенню та пошкодженню. На жаль, історія свідчить про те, що конфлікти й війни можуть мати серйозні наслідки для навколишнього середовища. Під час Першої світової війни, що іноді називається «війною хіміків», сторони конфлікту використовували отруйні речовини, такі, як хлор, ціанідна кислота, іприт та інші. Ці засоби, хоч і були ефективні у військовому використанні, завдали серйозної шкоди навколишньому природному середовищу. Наслідками їх застосування стали руйнування екосистем, забруднення ґрунтів та водних ресурсів, а також серйозний негативний вплив на життя й здоров'я людей та тварин [1, с. 3].

У зв'язку з цим, 17 червня 1925 року в Женеві був підписаний Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших подібних газів та бактеріологічних засобів. Цей документ виразно засуджував застосування хімічної зброї, а також будь-яких інших аналогічних речовин і процесів, що можуть завдати шкоди живим організмам та довкіллю. Женевський протокол 1925 року відзначається як етапний крок у забороні використання зброї масового знищення, зокрема, хімічної та бактеріологічної. Хоча під час Другої світової війни не було формального порушення цієї заборони, проте були зафіксовані окремі випадки використання заборонених засобів. Це послужило стимулом для утвердження даної заборони як норми міжнародного права.

Зусилля міжнародного співтовариства відобразилися у підписанні Конвенції про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення в 1972 році на Генеральній Асамблеї ООН. Ця конвенція була пізніше

підкріплена Конвенцією про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї та про її знищення в 1993 році. Обидві конвенції створили правову базу для регулювання виробництва, розповсюдження та використання зброї масового знищення, а також передбачили механізми контролю за їх виконанням у відповідності з міжнародним правом [1, с. 5].

Війна в Україні стала катастрофою не лише для її населення, але й для всього світу через економічні, екологічні та геополітичні наслідки. Оцінити повний обсяг збитків від військової агресії Російської Федерації над Україною стає надзвичайно складно через складні умови на місцях та обмежений доступ до даних. Однак, вже на вересень 2022 року Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України заявило про збитки, оцінені майже у 1 трильйон гривень, що включає в себе руйнування екосистем, забруднення ґрунтів, водою та повітря, а також втрати біорізноманіття [2]. За два роки війни сума шкоди довкіллю складає майже 57 млрд доларів, але це не остаточні цифри. Крім того, війна призвела до руйнування інфраструктури, зокрема енергетичних та транспортних систем, що має подальший вплив на екологічну стійкість регіону та всього світу.

Переміщення великогабаритної військової техніки та використання вибухівки стають основними джерелами забруднення як на території конфлікту, так і за її межами. Ця проблема стає все більш актуальною, оскільки за даними Європейської інформаційної системи про лісові пожежі, пожежі, спричинені військовими діями, уже знищили понад 100 000 гектарів природних екосистем. Держлісагентство України ще на початку війни зафіксувало у 78 разів більше пожеж порівняно з 2021 роком, що свідчить про серйозне загострення ситуації. У ніч на 11 квітня цього року було знищено Трипільську теплоелектростанцію, нині ПАТ «Центренерго» втратила 100 відсотків генерації [3].

За інформацією Міндовкілля, принаймні 900 природоохоронних територій, що становлять 30% усіх природоохоронних зон в Україні, постраждали від обстрілів, бомбардувань, нафтового забруднення та військових маневрів. Частина з них, які належать до Смарагдової мережі, знаходяться під загрозою повного знищення. Помітний вплив на довкілля має також атмосферне забруднення в результаті військових дій. За даними Президента України, з початку конфлікту Росія випустила близько 7,5 тисяч ракет, що призводить до значного забруднення атмосфери хімічними сполуками, такими як чадний газ, бурий газ, діоксид азоту, формальдегід тощо [4].

Крім того, РФ обстрілює також українські нафтобази та промислові підприємства, де використовуються різні хімічні речовини. Масштабні пожежі на цих об'єктах спричиняють викиди небезпечних речовин у повітря, що призводить до серйозного забруднення атмосфери та отруєння навколишнього середовища.

Війна, яку РФ розв'язала в Україні, безпосередньо впливає на питання водної безпеки, руйнуючи водну інфраструктуру, підриваючи дамби та проводячи військові операції в районах Чорного та Азовського морів. Це призвело до того, що понад 1,4 мільйона людей в Україні зараз знаходяться без доступу до безпечної води, а ще 4,6 мільйона мають обмежений доступ до неї. Додатково, виникла серйозна загроза ядерного тероризму з боку Росії. Наприкінці лютого 2022 року, російські війська захопили Чорнобильську атомну електростанцію та інші атомні об'єкти у Чорнобильській зоні відчуження, зберігаючи контроль до кінця березня того ж року. Зараз проводяться інвентаризація та оцінка завданих російською окупацією збитків, які за попередніми підрахунками становлять майже 2,5 млрд гривень. Greenpeace зафіксував підвищений рівень радіації в окопах, які російські війська викопали в зоні відчуження, що є підтвердженням руйнівної дії військової діяльності на цій території [5].

Надзвичайно тривожною є ситуація із Запорізькою атомною електростанцією. 7 квітня 2024 Міжнародне агентство з атомної енергії повідомило про детонацію дрона на території станції. На сьогодні генеральний директор Міжнародного агентства з атомної енергії, Рафаель Гроссі, попередив, що Запорізька АЕС перебуває в небезпечній близькості до аварії, підкреслюючи серйозні загрози для безпеки ядерних установок внаслідок воєнних дій [6].

Проблема впливу військових дій на території України на навколишнє природне середовище набуває особливої актуальності через їх транскордонний характер. Тому необхідність аналізу міжнародних актів, спрямованих на запобігання або зменшення негативного впливу військових конфліктів на довкілля, стає очевидною. Виходячи з положень Стокгольмської декларації 1972 року, яка закріпила принцип неприпустимості використання ядерної та інших видів зброї масового знищення, місія України полягає в просуванні цих принципів через додаткові міжнародні домовленості. У світлі Всесвітньої хартії природи 1982 року, яка вказує на те, що без усунення війни та виробництва зброї неможливо зберегти довкілля, наше завдання полягає в підтримці миру та залученні усіх зацікавлених сторін до діалогу з метою забезпечення екологічної стабільності. Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку 1992 року визначає війну як загрозу сталому розвитку і закликає держави дотримуватися міжнародного права, що регулює захист природи під час конфліктів [7, с. 35]. Однак, окрім відповідальності держав, важливим є індивідуальний внесок кожного з нас у збереження природного середовища.

Одним з ключових документів, спрямованих на забезпечення безпеки людей та захисту довкілля під час війни, є Конвенція про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї та її знищення 1993 року. Ця конвенція встановлює зобов'язання для кожної держави-учасниці сприяти режиму безпеки і захисту навколишнього середовища під час розробки та використання хімічної зброї. Додатково, 27 травня 2016 року, учасники Асамблеї ООН з навколишнього середовища прийняли резолюцію «Захист довкілля в районах, уражених збройними конфліктами» (UNEP/EA.2/Res.15) [7, с. 36]. Цей документ, за словами неурядових організацій, має велике значення, оскільки визнає роль здорових екосистем та стійких ресурсів у зменшенні ризику збройних конфліктів. Важливо відзначити, що ця резолюція також підтверджує наміри щодо повного здійснення Цілей сталого розвитку до 2030 року, визначених у резолюції 70/1 Генеральної Асамблеї ООН під назвою «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку». Це демонструє загальну свідомість та готовність міжнародного співтовариства працювати над забезпеченням мирного та стійкого майбутнього через охорону навколишнього середовища.

Належної уваги заслуговує і національне законодавство, яке не лише регулює військову діяльність, але й ставить перед військовим керівництвом завдання зберегти навколишнє середовище. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України від 23.03.2017 № 164 відображає цей підхід [8]. Вона встановлює, що підготовка до воєнних дій має включати оцінку потенційних екологічних наслідків як від дій власних військ, так і від дій противника. При цьому командувач повинен ухвалити рішення, яке забезпечить досягнення військової мети, але при цьому мінімізує небезпеку для цивільного населення та природного середовища.

Позитивний крок у напрямку захисту довкілля від забруднення і руйнації внаслідок військових дій також передбачає розвиток новітніх технологій і методів, спрямованих на мінімізацію негативного мілітарного впливу

на екосистему. Це може включати застосування принципів зеленого будівництва на військових об'єктах, використання альтернативних джерел енергії для зменшення екологічного сліду бойових дій, а також розробку спеціалізованих технологій очищення землі та водоймищ. Такий підхід покликаний не лише забезпечити захист довкілля від можливих негативних наслідків війни, але й підкреслити виконання зобов'язань України перед міжнародним співтовариством щодо дотримання норм гуманітарного права та охорони природи в умовах збройного конфлікту.

В Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року № 2697-VIII звертається увага на нагальну необхідність забезпечення доступу до об'єктів військово-оборонного промислового комплексу для здійснення ефективного нагляду та контролю за дотриманням на них природоохоронного законодавства [9]. Це має на меті запобігти забрудненню поверхневих та ґрунтових вод нафтопродуктами, деградації природних ландшафтів і мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище. Сьогодні в умовах повномасштабного вторгнення РФ окуповані території стають недоступними для екологічного моніторингу, оцінки збитків природних комплексів та промислових об'єктів, а також для проведення необхідних ремонтних та відновлювальних робіт. Це створює серйозні перешкоди для забезпечення ефективного державного контролю за охороною довкілля.

Перетворення законодавства, яке регулює оцінку відповідності документів державного планування та проєктів планованої діяльності екологічним вимогам, стало одним із ключових напрямків реформування екологічного законодавства в Україні. Зміни до Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» внесли ряд нововведень, зокрема, виключення проведення стратегічної екологіч-

ної оцінки для планів відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад. Подібні модифікації також відбулися в сфері дії Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», виключивши оцінку впливу на довкілля для робіт з ліквідації наслідків збройної агресії та бойових дій під час воєнного стану та періоду після закінчення воєнних дій [10, с. 176]. Однак, в контексті потреб післявоєнного відновлення країни, важливо зберегти баланс між необхідністю економічного зростання та збереженням екологічної стабільності. Занадто швидке та непродумане будівництво, а також інтенсивна промислова діяльність можуть спричинити серйозні наслідки для природних екосистем, що можуть бути неповернені.

Тому, на нашу думку, доцільно впровадити спрощену скорочену процедуру оцінки впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки для чітко визначених регіонів, зберігаючи при цьому засади обов'язкової оцінки для проєктів, що можуть мати значний екологічний вплив. Це дозволить забезпечити необхідний рівень захисту довкілля, не ущемляючи при цьому стратегічні інтереси країни в обороні, відновленні економіки та відбудові.

Таким чином, в Україні, як і в багатьох інших країнах, військові конфлікти можуть суттєво погіршити екологічну ситуацію. Це може бути викликано руйнуванням інфраструктури, розповсюдженням токсичних речовин та забрудненням водних джерел через військові дії. Законодавство України та міжнародні договори надають рамки для захисту навколишнього середовища та залучення громадськості у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля. Вони встановлюють механізми доступу до інформації, права громадськості на участь у прийнятті рішень та можливості звернення до правосуддя у справах, пов'язаних із захистом навколишнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бехруз Х. Н., Грушко М. В. Захист навколишнього середовища під час збройного конфлікту. *Академічні візії*. 2023. № 20. С. 1–8.
2. Шкода довкіллю за пів року війни досягла майже 1 трильйона гривень, – Руслан Стрілець. *Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України*. URL: <https://mepr.gov.ua/shkoda-dovkillyu-za-piv-roku-vijny-dosyagla-majzhe-1-tryljona-gryven-ruslan-strilets/> (дата звернення: 16.04.2024).
3. Трипільська ТЕС знищена через атаку росіян. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3851116-tripilska-tes-znisena-cerez-ataku-rosian.html> (дата звернення: 16.04.2024).
4. Росія за час повномасштабної війни випустила по Україні понад 7,5 тисяч ракет. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ihant-zsu-krylati-rakety-vijna/32754413.html> (дата звернення: 16.04.2024).
5. Greenpeace investigation challenges nuclear agency on Chernobyl radiation levels. *Greenpeace International*. URL: <https://www.greenpeace.org/international/press-release/54762/greenpeace-investigation-challenges-nuclear-agency-on-chernobyl-radiation-levels/> (дата звернення: 16.04.2024).
6. Запорізька АЕС перебуває в небезпечній близькості від аварії, – МАГАТЕ. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/economics/energetics/zaporozhska-aes-v-magate-zaavilii-ob-ugroze-12606453.html> (дата звернення: 16.04.2024).
7. Кірик А. Ю. Правова охорона навколишнього середовища в умовах збройних конфліктів. *Альманах міжнародного права*. 2017. № 29. С. 34–43.
8. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ М-ва оборони України від 23.03.2017 р. № 164 : станом на 31 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17> (дата звернення: 16.04.2024).
9. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (дата звернення: 16.04.2024).
10. Козмуляк К. Правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів на прикладі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 1 (73). С. 174–180.